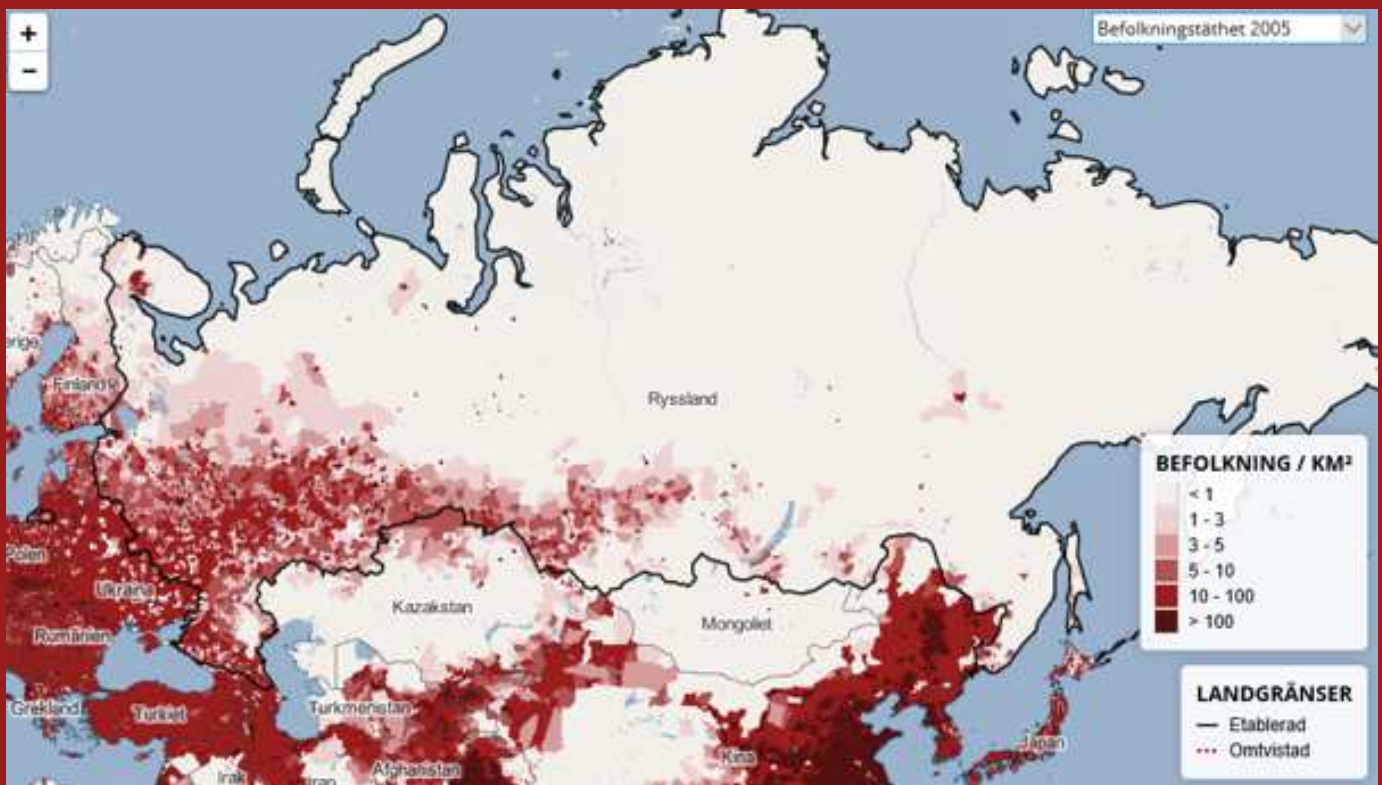

Kan Ryssland bli som vilket västland som helst? Knappast

Kompendium inför en Moskva-resa

Karl-Henrik Pettersson

September 2015

Kan Ryssland bli som vilket västland som helst? Knappast

Jag har gått genom livet helt ointresserad av Ryssland. Eller mera precist av Sovjetunionen för trots allt har jag levt flest år med Sovjetstyret, det försvann för snart 25 år sedan. Ointresset hade en enkel förklaring. Sovjetunionen var inget land man som ung svensk på 1950- och 60-talen, eller senare under karriäråren, såg fram mot att besöka eller lära sig mera om. Tvärtom. Det man fick se på TV och film av livet i Sovjet var grått och trist, och det förstärktes av det man hörde talas om från folk som varit där. Sovjetkommunismen var ointressant som samhällsmodell, inte ens under det röda 1970-talet var det särskilt många svenskar som röstade på kommunisterna och det var bara en handfull politiska tokdårar som KMFLR som hyllade Stalin och såg Sovjet som ett föredöme. Sovjets brutala sätt att hantera upproren i Ungern och Tjeckoslovakien, och det jag själv i slutet av 1960-talet upplevde av Östberlin före muren, allt pekade i en riktning – Sovjetunionen var ett land och ett samhällssystem som det inte fanns någon anledning att ödsla tid på. Jag reste aldrig till Ryssland, inte ens till St. Petersburg eller Riga som bara låg någon timma bort med flyg från Stockholm. Det säger det mesta.

Ointresset hängde med även efter Sovjets fall julen 1991. Det kan man inte förklara med något annat än slapphet. Jag borde ha varit mycket mera intresserad av det som skedde under 1990-talet än vad jag de facto var, det inser jag nu. Jag läste lite förstrött om vad Jeffrey Sachs, Anders Åslund och andra västrådgivare till Boris Jeltsin skrev om svårigheterna att i ett slag skapa både demokrati och marknadsekonomi. Det stannade i stort sett med det. Ändå kände jag nog intuitivt att jag borde lära mig mera. Vad kan vara mera utmanande för en politiskt intresserad ekonom än att ett jätteland, nästan närmaste granne till Sverige, befinner sig mitt i en radikal omvandling av sin samhällsmodell?

Beslutet att vi skulle resa till Moskva i september fick mig att ta mig samman. Jag har, särskilt under de senaste två månaderna, ägnat mig åt research och funderingar om Ryssland. Jag har läst ett antal böcker och artiklar, granskat siffror och statistik, tittat på en mängd filmer och You tube-klipp om Ryssland, särskilt om rysk politik och ekonomi, läst ett par skönlitterära böcker och också tittat på ett antal spelfilmer. Helt enkelt en egentillverkad intensivkurs i rysk ekonomi, politik och kultur.

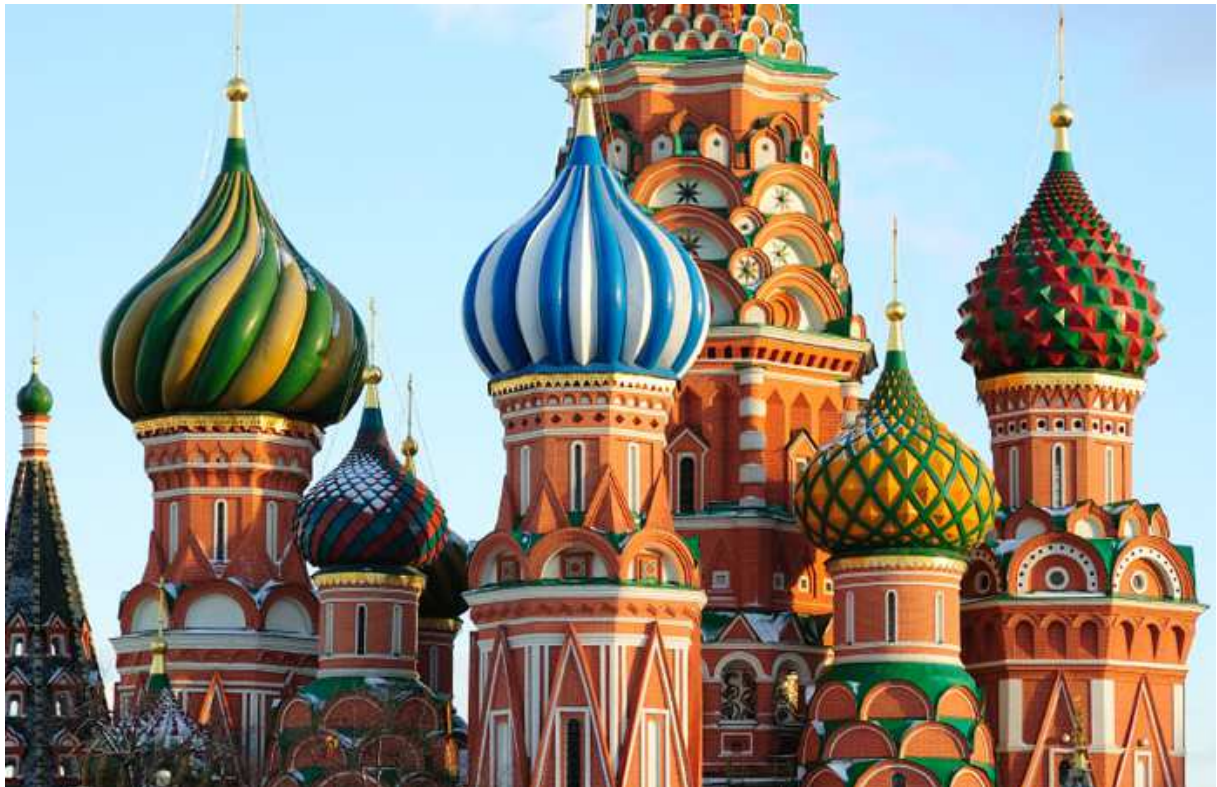
Det här skall bli en redovisning av vad jag lärt mig. Den görs i fyra delar. Först ett avsnitt om den ryska historien. Att historien är betydelsefull för den som vill förstå vad som sker i ett land är trivialt. Mitt intryck är att den är extra viktig för den som vill förstå Ryssland, och det som sker, och har skett, i rysk politik efter Sovjets fall.

Det andra avsnittet är ett försök att precisera begreppet auktoritärt styre modell Putins Ryssland, vad skiljer det från en västerländsk demokrati? En grundläggande fråga, med västögon en närmast ödesmättad fråga, för Ryssland är om man från dagens läge skall gå i riktning mot västerländsk demokrati eller mot än mer autokrati.

Den tredje delen handlar om de politiska utmaningar som Ryssland står inför idag (2015). Och ju mer man förstår av dagens Ryssland, desto större verkar utmaningarna. Ta demografin som exempel. Landets befolkning i arbetsför ålder *minskar* fn med ca 1 miljoner personer per år. Det finns

pessimister som tror att år 2050 kan Ryssland ha 100 miljoner invånare, inte som idag 140 miljoner. Under samma period beräknas jordens befolkning öka med ca 25%. Det är lätt förstå att i sådana siffror döljer sig både handfasta politiska problem i det korta perspektivet och, på sikt, stora geopolitiska maktförskjutningar som är till Rysslands nackdel.

De tre första avsnitten är i det stora hela faktabaserade i meningen att det jag skriver är grundat i vad jag läst i litteraturen eller sett på TV och film. Det fjärde avsnittet – Vad kommer att hända framåt med Ryssland? – är däremot personligt och spekulativt.

Det historiska bagaget

Jag skulle vilja hävda att en majoritet av historiker med Ryssland som specialitet och andra akademiska Rysslandskännare, skulle kunna enas om att följande sju teser om landet är väl belagda:

En tradition av auktoritärt styre. Det är en intressant fråga vad vi idag menar med ett auktoritärt styre, jag skall återkomma till definitionen. I gamla tider, efter 1400-talet då tsaren var fri från mongolerna och fram till revolutionen 1917, var betydelsen, starkt förenklat, att "tsaren gör som han vill" – bestämmer i sista hand över alla väsentliga beslut (politiken), är överbefälhavare (militären), är högste polischef, högste domare och överåklagare (rättssamhället). Tsaren äger också alla landets tillgångar – land, djur, andra naturresurser, byggnader och även människors bohag. Under livegenskapen var till och med ungefär en tredjedel av ryssarna själva bokstavligen tsarens egendom.

Och det auktoritära ledarskapet fortsatte under Sovjettiden. Historiker har visat att i själva verket har det bara varit vid några få tillfällen under de senaste århundradena – de två sista decennierna av

tsartiden, just före den ryska revolutionen, under Gorbatsjov och under Jeltsin – som det överhuvudtaget har funnit tydliga demokratiska tendenser i det ryska samhället.

Jag läste att Putins gode vän, dåvarande guvernören i St. Petersburg, Valentina Matvijenko, i en intervju (redan 2004) hade sagt att ryssarna tack vare Putin hade fått det autokratiska styret som de var vana vid och ville ha. Hon förklarade att "den ryska mentaliteten behöver en herre, en tsar, en president, med ett ord: en boss". Om det är sant, och många säger samma sak, är naturligtvis den intressanta frågan varför ryssen behöver en "boss". En hypotes kan vara att det har något att göra med landets storlek, det har bara kunnat hållas samman med entydighet i ledarskapet och en fast hand. Det är hur som helst en stark historisk tradition.

Religionens stora betydelse. Det är anmärkningsvärt att den ortodoxa kyrkan överlevde kommunismen. Religion var "opium för folket" och förbjöds. Kyrkans tillgångar konfiskerades. Kyrkorna revs (till exempel Frälsarkatedralen i Moskva) eller användes till icke-sakrala ändamål. De kristna förföljdes och präster dödades eller skickades till Sibirien i mycket stor utsträckning, särskilt av Stalin under 1930-talet. Bilden i dag, 25 år efter Sovjetsamhällets fall, är radikalt annorlunda. Religionen har återfått sin starka ställning hos människorna, kyrkor har återuppbyggts (inklusive Frälsarkatedralen) eller restaurerats. De flesta Rysslandskännare verkar överens om att den rysk-ortodoxa tron är en verklig betydelsefull kraft i dagens ryska samhälle.

Man kan undra vad den ortodoxa tron och kyrkans arbete betyder mera konkret. Per-Arne Bodin, professor i slaviska språk i Stockholm, och specialist på rysk kultur och religion, skriver att den ortodoxa kyrkan har fyra viktiga kännetecken.

Det första är *konservatismen*. "Den ortodoxa traditionen tycks utöva ett konservativt, fördröjande inflytande (på gott och ont) över rysk historia, kultur och mentalitet...Denna konservatism är relaterad, å ena sidan, till det ryska sinnets upptagenhet av eviga frågor, och å den andra till politisk konservatism, bakåtsträveri, främlingsfientlighet och antisemitism. Den ortodoxa traditionen kan stå som en sinnebild för ryskheten."

Det är intressant att politisk konservatism, och kanske särskilt värdekonservatism som det finns mycket av i dagens Ryssland (fn är det särskilt framträdande när det gäller familjepolitiken där Västs feminism och antihomofobiska stämningar är starkt ifrågasatta), så uppenbart har en bas i den ortodoxa tron.

Den andra faktorn kallar Bodin för *den imperiala konstanten*, kort sagt att kyrkan hjälper till att hålla ihop imperiet. "Det nya ryska politiska etablissemanget och den ortodoxa kyrkan har samma uppfattning i denna fråga, och kyrkan kan användas, så som också sker, för att legitimera politiska försök att bevara Ryssland som imperium." Putin har uttryckt det på följande sätt: "Det finns inget Ryssland utan ortodoxi och ingen ortodoxi utan Ryssland."

Ett tredje drag är övertygelsen att det finns en särskild relation mellan kyrkan och staten som inte bygger på konkurrens mellan olika intressen, utan snarare på samarbete och ömsesidig hjälp. "Den term som används för detta är *symfoni*, ursprungligen myntad under tidig bysantinsk tid."

Det fjärde draget kallar Bodin *den mystiska traditionen*. "I det ryska ortodoxa arvet är den klassiska filosofin och teologin nästan helt frånvarande. Kyrkan har en annan funktion än i den protestantiska eller till och med den katolska modellen; samhällsinriktningen är svag, den

mystiska inriktningen alltid tydlig...Den ortodoxa traditionen ogillar försök att bevisa Guds existens med logikens hjälp.”

Jag tycker detta är mycket intressant. Man kan bättre förstå varför Putin har närmat sig kyrkan, och det gäller inte minst under hans tredje presidentperiod. Man ser honom på TV tillsammans med kyrkans ledare, och han uttrycker inte så sällan sin egen tro och den ortodoxa kyrkans betydelse för Ryssland. Kyrkans allt viktigare roll i rysk politik har dock kritiserats. År 2007 skrev tio medlemmar av den ryska vetenskapsakademien ett öppet

brev till presidenten där de varnade för kyrkans ökande inflytande i det ryska samhället. De protesterade mot införandet av ämnet "Den ortodoxa kulturens principer" i skolorna och mot försök att ge teologi status av ett universitetsämne.

Kristian Gerner, Sveriges kanske meste Rysslandskännare, professor em i rysk historia i Lund, för i sin bok *Ryssland, en europeisk civilisationshistoria* ett intressant resonemang med koppling till religionens stora inflytande i samband med att han diskuterar varför Boris Jeltsin under 1990-talet inte fullt ut lyckades med sin omvandling av Ryssland till demokrati, marknadsekonomi och rättsstat. Det kan, menar han, förklaras institutionellt, starka kvarlevande institutioner från Sovjettiden bromsade eller omöjliggjorde reformerna. Det kan också förklaras av att Ryssland alltid varit en auktoritär stat och att statsmakten i Ryssland, inte minst under Sovjettiden, alltid har haft ett avgörande inflytande, alltid satts i första rummet. Den förklaringen hänvisar till den ortodoxa tron "...och synen på livet som en knivskarp konflikt mellan gott och ont och på folket som en mytisk gemenskap, *sobornost*, förenat i väntan på förlösning i livet efter detta. Med denna mentalitet följer enligt en vanlig tolkning ointresse för materiell välfärd och hängivelse åt initiativhämmande ödestro. Begreppen politik och marknad skulle båda vara främmande för denna mentalitet.”

Privat ägande (av egendom) har knappast förekommit före 1991. Ryssland har, i motsats till Väst, historiskt *inte* accepterat en långtgående privat äganderätt till egendom, till exempel land. Framför allt har det i historisk tid, det har jag redan antytt, varit tsaren som haft äganderätten i meningen en diktatorisk makt över mark, fastigheter och alla andra resurser. De som till vardags förfogat över dessa resurser, allt från storgodsens adel, bojarerna, till småbönderna, har i mer eller mindre hög grad varit utan äganderätt i vår mening. Till och med personliga tillhörigheter behandlades i det ryska gamla samhället som i sista hand tsarens tillgångar som han vid behov kunde "ta".

Richard Pipes, berömd Harvardhistoriker med specialitet Ryssland och också känd för sin tes att Ryssland är olikt Väst, talar om begreppet *patrimoniellt* ägande och styrande som typiskt ryskt. Med det menas "sammansmältandet av överhöghet och ägande där all äganderätt till marken är i monarkens händer, och som tillåter honom att begära obegränsade tjänster från sina undersåtar, adel och ofrälse i lika mått." Tankeväckande nog verkar det som om traditionen lever kvar. Den ryska statens drastiska konfiskering av ägandet i oligarken Mikhail Khodorkovskys oljebolag Yukos 2004 är ett ganska övertygande exempel på ett modernt patrimonieellt ägande, låt vara att det inte var Vladimir Putin själv som blev ny ägare.

För övrigt finns det en konkret koppling till Sverige när det gäller synen på privat ägande i Ryssland. Svenska vikingar grundade på 800-talet Novogorod som sin viktigaste fästning i norra Ryssland. Richard Pipes visar att just Novogorod skiljde sig från Ryssland i övrigt vad gäller centrala institutioner, bland annat beslutade medborgarna i viktiga angelägenheter i ett slags lokalt parlament och det fanns privat egendom. "Demokrati och egendom gick hand i hand. Under perioden alldeles före Moskvas erövrande [från mongolerna] i slutet av fjortonhundratalet var omkring 60 procent av Novogorods mark i enskild ägo...Den mark som inte var privatägd tillhörde kyrkan och staten...Likt invånarna i Västeuropa på medeltiden åtnjöt Novogorods befolkning rättslig autonomi."

Att tsaren i Moskva hade en annan syn på egendom och ägande än den som hade utvecklats i Novogorod hängde enligt Pipes samman med att tsaren under århundraden, fram till 1400-talet, tvingades vara skatteindrivare åt mongolerna. Tsaren skulle således varje år leverera en viss mängd skatt och det kunde han inte göra enkelt och friktionsfritt om han hade tillåtit privat äganderätt till marken, det hade tvingat fram någon form av "parlament" som skulle genomdriva skatteuttaget. En despot som ägde allt slapp det besväret.

Det fanns också andra institutionella hinder för att en privat äganderätt skulle ha kunnat utvecklas. Geoffrey Hoskins, engelsk historiker, skriver att under en stor del av Rysslands historia, i vart fall fram till 1800-talet, fanns det i det gamla bysamhället en tradition att byastämman, skhod, omfördelade jorden efter behov. Familjer som hade ökat i storlek fick mer jord, familjer där medlemmar hade dött eller lämnat byn fick jord indragen. Det är lätt att förstå att ett sådant system, som av allt att döma var utbredd och fungerade väl enligt Hoskins, står i strid med äganderätt i modern mening.

Pipes ger en annan intressant information om det ryska historiska arvet, han visar att den ryska staden inte utvecklades på det sätt som skedde i Västeuropa. "Den västeuropeiska staden gav upphov till tre institutioner: 1) okränkbar privat egendom i form av kapital och fastigheter i staden, vid en tid då den grundläggande produktiva tillgången, mark, innehades villkorligt [som i praktiken betydde att en feodalherre upplät sin mark på vissa villkor]; 2) självstyre och juridisk självbestämmanderätt; 3) allmänt medborgarskap i den betydelsen att alla stadsinnevånare var fria män i kraft av sin hemvist i staden, snarare än sin samhällsställning." Och sedan tillägger han: "I Ryssland – med de remarkabla undantagen av Novogorod och Pskov, av vilka ingendera överlevde till den moderna tiden – uppstod inga städer av detta slag. Städerna i centrala Ryssland blev till militära och administrativa utposter, kännetecknade varken av annorlunda ekonomisk struktur eller särskilda rättigheter. De var inte oaser av frihet i ett ofritt samhälle. Det juridiska åtskiljandet av staden från landsbygden, ett fundamentalt drag i europeisk historia sedan antiken, ägde aldrig rum i Ryssland."

För övrigt tycker jag att den här synen på privat ägande i den ryska historien gör att en del av kommunismens övergrepp under 1900-talet blir mer begripliga. Det var till exempel inte ett särskilt stort steg från de byar och samfälligheter som de ryska småbönderna regelmässigt tillhörde under tidigare århundraden kännetecknade av genuin egendomslöshet, till kommunistiska kollektivjordbruk av 1900-talsmodell, också kännetecknade av en mer eller mindre total egendomslöshet.

Den lågt utvecklade känslan för demokrati, rättsstat och liberala friheter. Den svaga äganderätten har sannolikt stor betydelse för att demokratin är ofullgånngen i det ryska samhället, det förstärks av andra fenomen i den ryska historien som till exempel livegenskapen (som avvecklades 1861). Om man jämför ryska livegna bönder utan egendom, inte ens lösöret var deras eget och kunde köpas och säljas fritt, med svenska bönder som varit fria från feodalt styre sedan urminnes tider, och med en utvecklad äganderätt av mark sedan sen vikingatid, lagfäst på 1200-talet, är det lätt att förstå att grogrunden för demokrati i meningen folkstyre aldrig har varit särskilt god i Ryssland. Och på köpet begriper man varför Sverige var ett av de länder i Väst som tidigast utvecklade ett folkstyre.

Ryssland har inte heller historiskt, och det innefattar Sovjetperioden, haft en rättsstat i västerländsk mening, det vill säga polis, åklagare och domare som oväldigt följer de lagar som är beslutade. Framförallt har domstolarna i Ryssland historiskt gått maktens ärenden. Tsaren och andra höga makthavare har kunnat driva igenom domslut som passat. Samma sak gällde under Sovjetregimen.

Med det perspektivet ligger det i sakens natur att inte heller de klassiska liberala friheterna (yttrandefrihet, pressfrihet, religionsfrihet, mötesfrihet) historiskt har haft något stor utrymme i det ryska samhället. Med ett undantag. Under Gorbatsjovs glasnost, en kort period i slutet av 1980-talet, gavs ryssarna i stort sett dessa friheter med ett katastrofalt resultat i meningen att det reformerade Sovjetsamhälle som Gorbatsjov ville åstadkomma, helt enkelt gick inte klarade den granskning som yttrandefrihet och en fri press åstadkom. Sovjetunionen upplöstes, och Gorbatsjov tvingades avgå, julen 1991. Tankeväckande nog har friheterna under glasnost sedan dess steg för steg kringsskurits, inte minst under Putins tredje presidentperiod.

Stefan Hedlund, professor i öststatsstudier vid Uppsala Universitet, har i sin bok *Russian Path Dependence* visat att Ryssland som samhälle har kollapsat tre gånger – 1610-13, 1917-18, och 1991 – och han hävdar att varje gång har landet återuppstått med fortsatt repression av medborgarna, med motstånd mot att införa en rättsstat och utan att åstadkomma demokrati. Han förklarar det med att dessa katastrofer "have not altered the country's underlying norms". Det senare bör rimligtvis tolkas som att den ryske medborgaren bär med sig ett bagage av normer och värderingar som går på tvärs mot, i varje fall inte sätter högt värde på, likhet inför lagen och demokrati.

Pendlandet i synen på Europa är ytterligare en viktig del av det historiska arvet. Frågan om Ryssland kulturellt, politiskt och ekonomiskt skall Europeiseras eller vara ett "eget land" har funnits med i nästan alla skeden av rysk historia, i vart fall sedan 1600-talet. Det tar sig konkreta uttryck som att Peter den store (1682-1725), som var starkt pro-Europa, byggde upp St. Petersburg från grunden för att få ett attraktivt fönster mot Europa. I mera generella termer har det historiskt funnits en motsättning mellan det inåtvända, mer genuint ryska Moskva och det utåtvända, europeiska St. Petersburg. Kristian Gerner sammanfattar den här dualismen på följande sätt: "Rysslands historia framställs som en ständig kamp mellan två i grunden olika samhällsmodeller, en specifikt rysk/moskovitisk och en europeisk/petersburgsk. Berättelsen har utformats inom ramen för begreppen väst och öst. Dessa begrepp används då inte bara om geografien utan även för att ange att det handlar om motsatta politiska kulturer."

Andrej Zorin, professor i ryska vid Oxford, uttrycker samma sak. Mera specifikt diskuterar han i ett intressant papper från 2009 hur de motstridiga krafterna i den ryska kulturen vad gäller synen på Europa kom till ytan vid publicerandet av Pjotr Tjaadajevs *Filosofiska brev* 1836 ("Vi hör inte till någon av människosläktets stora familjer, vi är inte en del av vare sig Väst eller Öst...Vi står så att säga utanför tiden.")

"Reaktionerna på Tjaadajevs *Brev* bidrog till att definiera de huvudsakliga tendenser som dominerat det ryska politiska tänkandet fram till idag: mot de så kallade västvännerna stod slavofilerna. De förra betraktade Peters [den stores] reformer som ett oavslutat projekt. Anpassning till västerländska seder och kulturella normer bland den utbildade eliten skulle följas av ett övertagande av västerländska politiska institutioner, framför allt parlamentarisk demokrati, likhet inför lagen, ett nytt juridiskt system och fri press. Bara genom att fullborda en sådan anpassningsprocess skulle Ryssland äntligen kunna konkurrera med sina europeiska grannar inte bara militärt utan också ekonomiskt, politiskt och kulturellt. I motsats till detta trodde slavofilerna på Rysslands *Sonderweg*, en egen väg baserad på landets historiska arv från tiden före tsar Peter: en unik andlighet och gemensam religion. Enligt slavofilerna borde Ryssland avvisa den missriktade anpassningen till väst och återvända till sina verkliga rötter i bondekultur och ortodox religion."

Man kan göra det tillägget att Putin-eran så som den har utvecklats tycks tillhöra den moskovitiska skolan, bort från Europa. Putin verkar idag stå för en rysk *Sonderweg*, han verkar vilja vidareutveckla Ryssland till något helt eget, i grundläggande avseenden skilt från västerländsk demokrati och civilisation. Det finns krafter i duman, och i den ortodoxa kyrkan, som engagerat verkar i den riktningen. Möjligen också i den politiska ledningen. I en rapport från Kulturministeriet i Moskva, framtagen som en del av underlaget för den nya kulturpolitik som presenterades våren 2014, sägs i

klartext att Ryssland inte är en del av Europa. Formuleringen finns inte i kvar i det politiska dokumentet men det antyder att stämningar i den riktningen finns i Kreml.

Frågan är om det gäller också på sikt? Eller om det ens är möjligt för Ryssland att på sikt fjärma sig från Europa? Rysslands tyngdpunkt – ekonomiskt, kulturellt, befolkningsmässigt och politiskt – finns i den europeiska delen av landet, hitom Ural. Alexander Dugin, välkänd (vissa skulle säga okänd) rysk kulturpersonlighet med nationalistiskt framtoning, argumenterar ändå för rysklett eurasiskt imperium. Å andra sidan säger en fd rysk utrikesminister, Igor Ivanov (utrikesminister under Putins första presidentperiod), att ”man bör inte vänta sig en pendling mellan västvänlig och östvänlig politik i Moskva. Bådadera är här för att stanna.” Det senare låter sannolikt. Att Ryssland i praktisk politik kommer att vända sig åt alla håll, och kanske i det infekterade dagsläget med högt tonläge mellan Ryssland och Väst, allt oftare österut verkar självklart. Det är också vad vi kan se och läsa om dagligen (BRIC-samarbetet, den nya gasledningen till Kina, Shanghai Cooperation Organization etc.). Om det betyder att Ryssland i framtiden inte blir demokratiskt, inte accepterar de liberala friheterna eller likhet inför lagen och blir en rättsstat, är en helt annan fråga. Den skall jag återkomma till.

70-års sovjetstyre. När man vet lite om tiden före revolutionen 1917 och lite om tiden efter, och när man vet hur västvärlden har utvecklats ekonomiskt under 1900-talet, framstår Sovjetkommunismen som en katastrofal historisk parentes. Ekonomiskt är det bokstavligen rätt att tala om sjuttio förlorade år. Kommunismen var en intellektuell konstruktion som samvetslösa ledare ”tryckte på” folket till oöverskådliga kostnader för medborgarna (Det har beräknats att under Lenin och Stalin, alltså från 1917 och fram till 1953, dödades och svältog mellan 23-30 miljoner ryssar, andra världskrigets stupade soldater oräknade) och miljön (ett av Sovjetsamhällets kännetecken var miljöförstöring i gigantisk skala). Man förstår lättare varför Václav Havel med sin erfarenhet av öststatskommunism var en så stark motståndare till all politisk ideologi. Samhällen och människor kan inte styras med ideologi eller annan social ingenjörskonst menade han.

Även om brottet med kommunismen som ideologi och politiskt system blev radikalt när Sovjetunionen upplöstes 1991 och Boris Jeltsin försökte liberalisera och demokratisera landet, tycks alla iakttagare vara överens om att mycket av Sovjetsamhället blev kvar i form av moral, normer, beteenden, och informella institutioner. Men också i form av faktiska strukturer. Alla företag var under Sovjettiden i praktiken statsägda företag. Det är en rimlig hypotes att det finns ett samband mellan det förhållandet och att staten idag, efter de återsocialiseringar som skett, äger ca 50% av de

stora företagen i landet. På politikens område kan det finnas en koppling mellan Sovjettidens enpartisystem och svårigheterna och viljan att i dagens Ryssland få ett parlamentariskt system att fungera. Ett annat sannolikt arv från kommunismen är statens överordnade plats. Det tycks som om den välkända Sovjettesen att först kommer statens intressen och därefter medborgarnas, har levt vidare in i Putinsamhället. Antalet statstjänstemän har ökat under Putins tid vid makten. Och det är omvittnat av många att en speciell del av byråkratin, säkerhetstjänsten

KGB (som bytt namn till FSB), gradvis efter år 2000 fått ett allt större inflytande i det ryska samhället, och även i politiken.

Och människorna, och naturligtvis alla dem som själva upplevt livet i det sovjetiska samhället, har av allt döma fortfarande kvar vissa av de värderingar och beteenden som Sovjetsamhället stod för. Tendensen i dag tycks i själva verket vara att allt fler ryssar ser nostalgiskt tillbaka på Sovjettiden. Ganska exakt 50 procent av invånarna i Ryssland säger sig ha en positiv eller huvudsakligen positiv uppfattning om Josef Stalin. Det framgick av en undersökning som det oberoende opinionsinstitutet Levada gjorde i april 2013. (Motsvarande siffra för Boris Jeltsin var 22 procent, exakt densamma som för hans företrädare Michail Gorbatsjov. Putin har sällan lägre rating än 60%, för det mesta kring 80% i opinionsmätningarna.).

Journalisten Kalle Knivillä som rest runt i Ryssland och intervjuat vanliga ryssar skriver i sin bok *Putins Folk*: "Många av de människor jag träffar i Ryssland säger först att de inte känner någon nostalgi för Sovjettiden. Ändå tar det inte många minuter innan det dyker upp ett minne av de fina lekplatserna, eller något om hur mycket billigare tågbiljetterna var då, hur rättvist samhället var jämfört med dagens stora inkomstskillnader, allt som var gratis. Och framför allt var det ordning och reda."

Mot den bakgrunden är det inte förvånade att det också i den officiella retoriken läggs allt mer vikt på kontinuiteten från Sovjettiden. De flesta tycks överens om att Sovjettiden kastar långa skuggor in över dagens Ryssland.

Man behöver inte utgå från att historien bestämmer framtiden. Det gör den naturligtvis inte. Men i Rysslands fall är det historiska bagaget utan tvivel tungt. Det finns Rysslandskännare som menar att Rysslands öde är förseglat i historien, att traumatiska händelser som ryska revolutionen och sovjettiden inte släpper sig grepp utan styr i hög grad också dagens Ryssland. Och att den ortodoxa trons starka ställning hos det ryska folket undergräver, åtminstone bromsar, västerländsk rationalitet och modernitet. Ryssland kan inte förstås med sunt förnuft har någon sagt.

Mot det synsättet finns naturligtvis alla dem som är övertygade om att Ryssland, som vilket samhälle som helst, låter sig påverkas och omformas med politik och vanliga människors agerande i vardagen och i sina yrkesroller. Har jag någon egen uppfattning i det valet? Ja, jag delar förstås den senare uppfattningen men jag tror att Ryssland i sitt historiska bagage och i sin religion har krafter som mycket mer påverkar dagens samhälle än vad historien och religionen gör i till exempel USA eller Tyskland, för att inte tala om i det sekulära Sverige.

Utöver det historiska arvet finns ytterligare en faktor med grundläggande betydelse för vad som sker i Ryssland idag, och det har varit grundläggande så länge det har funnits en rysk nation.

De särpräglade naturliga förutsättningarna. Att den naturliga miljön har bidragit till att forma den ryska identiteten har många historiker pekat på. De enorma avstånden, det kärva klimatet, det glesbefolkade Sibirien med bara 30% av befolkningen (nu dessutom snabb sjunkande), de många grannfolken, allt har rimligen under historiens gång bidragit till att forma moral och värderingar. Men också strukturer, arbetsformer och politik. Hur håller exempelvis en regim ihop en nation med dessa förutsättningar? Det ligger nära till hands att göra det med, förutom militära medel, ett auktoritärt ledarskap, en egen religion som går i takt med den världsliga makten, en särpräglad kultur, och med ett gemensamt språk. Och man förstår att i äldre tider var Ryssland ett land, åtminstone öster om

Ural, där medborgarna var högradigt isolerade från omvärlden och måste basera sitt liv på självhushåll. Den samhällsmodellen har rimligen funnits kvar mycket längre i Ryssland än i till exempel Europa. Det sätter med säkerhet sina spår. Det kan exempelvis ha påverkat förståelsen för hur en marknad fungerar, i synnerhet eftersom marknadsekonomi inte var Sovjetkommunismens "cup of tea".

Vad skiljer Rysslands styre från en västlig demokrati?

Det går inte att läsa post-sovjetisk historia utan att slås av Putins betydelse för att ordna upp efter den förvirring, politiskt och ekonomiskt, som rådde under så gott som hela 1990-talet. Ekonomin hamnade i praktiken i fritt fall. Den ekonomiska utvecklingen mätt i BNP var under 1990-talet extremt svag. Antalet ryssar i arbete sjönk från nivån 75 miljoner i början av 1990-talet till 65 miljoner i slutet. En stor del av företagen stod, bokstavligen talat, stilla. Inkomsterna för vanligt folk sjönk drastiskt, och i den finansiella kraschen 1998 förlorade de flesta ryssar merparten av sina besparingar mätt i köpkraft. När det var som värst bedömdes uppemot 40% av befolkningen vara fattig enligt Världsbankens definition. Det var också under det sena 1990-talet som de så kallade oligarkerna tog för sig av både pengar och politisk makt.

När Putin tillträdde som president år 2000 tog han omedelbart tag i rodret, och återförde steg för steg ordning och reda i det ryska samhället. Det anses allmänt vara själva grunden för Putins starka ställning hos det ryska folket, inte minst att han tog ett fast tag om oligarkerna. Att den ryska ekonomin under 2000-talet, fram till helt nyligen, utvecklats gynnsamt i takt med höga priser på olja

och andra naturresurser, och att reallönerna för vanligt folk har stigit kraftigt, har givetvis också bidragit till att stärka hans ställning. Liksom att hans ledarskap har passat väl in i "Ryssland-behöver-en-boss"-traditionen.

I Väst karaktäriseras Putins styre numera regelmässigt som auktoritärt. Begreppet är svårt, det är inte möjligt att precisera innebörden utan en referensram som, definitionsmässigt, måste vara en västlig demokrati av det slag som vi har i till exempel USA och Europa (utan att därmed påstå att den är fullkomlig).

Vad utmärker en västlig demokrati? Ja, så gott som alla bedömare brukar nämna fyra element – liberala friheter (yttrandefrihet, pressfrihet, religionsfrihet och mötesfrihet), ett politiskt system med fria val och parlamentarism, rättsstat grundat på likhet inför lagen samt marknadsekonomi. Jag skulle för min del tillägga ett femte element, tydlig privat äganderätt. Visst, de flesta menar att i en fungerande rättsstat är det privata ägandet skyddat. Men äganderätten är så central att den bör granskas för sig, inte minst när analysen och diskussionen gäller förhållandena i dagens Ryssland.

Med den referensramen kan ett auktoritärt styre närmare preciseras. Förenklat sagt har vi ett auktoritärt styre när man vid en närmare granskning *inte* kan svara ja på att alla fem kriterierna är uppfyllda. Vi inser därmed också att det finns olika grader av auktoritärt styre, och att i ett totalitärt styre typ Sovjetkommunismen är inte någon av de fem kriterierna uppfyllda.

Om vi granskar Ryssland som det just nu ser ut mot dessa fem kriterier skulle bilden bli den här:

Västlig demokrati	Auktoritärt styre (som i dagens Ryssland)	Totalitärt styre (som i Sovjet)
<i>Liberala friheter</i>		
-yttrandefrihet	Ja?	Nej
-pressfrihet	Mycket svag	Nej
-religionsfrihet	Oklar	Nej
-mötesfrihet	Svag	Nej
<i>Politiskt system med fria val</i>	Svagt	Nej
<i>Rättsstat grundat på likhet inför lagen</i>	Nej	Nej
<i>Tydlig äganderätt till egendom</i>	Svag	Nej
<i>Kapitalism/marknadsekonomi</i>	Ja, men statsdominerat ägande	Nej

Mera konkret kan följande sägas:

Yttrandefriheten hos vanligt folk förefaller vara mycket stor om jag skall döma av intervjuboken *Putins folk*. Människor säger vad man tycker även om Putin och andra makthavare, och förefaller att göra det frimodigt och kritiskt. Om full yttrandefrihet kan sägas gälla också för etablissemanget, och i synnerhet hos dem som är kritiska mot Putin-styret, är oklart. Det nämns ofta att vissa "dissidenter" (ett ord med koppling till Sovjetsamhället), till exempel ryssar med många kontakter med utlänningar, kontrolleras av säkerhetstjänsten FSB.

Pressfriheten i Ryssland är mycket svag. Enligt World Press Freedom Index 2015 hamnar Ryssland på plats 152 (Sverige på plats 5) av 180 länder. Vladimir Ryzkov, rysk politiker och Putin-kritiker, skriver så här:

”I dag är de fria medierna en liten och sårbar ö i ett hav av statliga och statsvänliga, företagsberoende medier. Bara en liten minoritet journalister har möjlighet att arbeta utan total kontroll och censur. Dessa journalister är utsatta för intensivt tryck från myndigheter och affärsmän, och sätter sina liv på spel. De senaste två decennierna har nästan 300 journalister dödats (däribland Paul Chlebnikov, Jurij Sjtjekotjichin, Anna Politkovskaja och många andra). Ryssland hör - tillsammans med Irak, Filippinerna och Colombia - till världens fyra farligaste länder för journalister...”

Han skrev detta 2009, och allt tyder på att förhållandena för den fria pressen försämrats sedan dess.

Religionsfriheten är oklar. Historiskt har exempelvis antisemitismen varit hög i Ryssland, och signalerna från annekteringen av Krim tyder på att den rysk-ortodoxa kyrkan har medverkat till en förföljelse av andra trossamfund.

Mötesfriheten verkar ha försvagats under senare år. Bland annat har de ryska myndigheterna trakasserat människor som demonstrerar mot Kreml, många registreras, vissa döms. Det har också stiftats lagar som förbjuder utländsk finansiering av vissa NGO:s.

Det politiska systemet med fria val är svagt. Det är känt att det förekom betydande valfusk vid 2012 års presidentval. Valobservatörsorganisationen Golos rapporterade under valdagen 2000 överträdelser och i 13 procent av vallokalerna hade valobservatörer hindrats komma in. Det politiska systemet är också ofullkomligt vad gäller tillgången till media för oppositionen, och arbetet i parlamentet, duman, fungerar inte som i en västlig demokrati.

En *rättsstat med likhet inför lagen* finns inte i Ryssland. Anna Politkovskaja, den världsberömda journalisten som mördades, skrev i sin bok *Putins Ryssland* (2004) så här:

”Saken är den att våra domstolar aldrig har varit särskilt självständiga, vilket man kunde ha väntat sig med tanke på vår konstitution. Men i dag håller rättssystemet raskt på att urarta till att bli totalt beroende av den exekutiva makten och har nått oanade höjder av »påringlighet«. Det uttrycket innebär att en domare faller utslag »efter påringning« – efter beslut som dikterats i telefon av den exekutiva maktens representanter. »Påringlighet« är en vardagsföreteelse i Ryssland. Det anses allmänt som en bedrift om en enskild domare oväntat visar sig självständig.”

Av vad jag läst och sett (jfr till exempel det man kunde se i filmen *Liviatan*) har knappast Ryssland blivit mer rättssäkert sedan 2004.

Äganderätten har en svag ställning i Ryssland. Det gäller i synnerhet när staten av något skäl vill ta över ägandet av en tillgång. Behandlingen av Mikhail Khodorkovskys vid övertagandet av hans oljebolag Yukos 2004 blev ett internationellt showcase över hur statens övergrepp kan gå till i Ryssland. Men det är omvittnat att den oklara äganderätten också leder till att mindre företag som äger attraktiva tillgångar, särskilt tomtmark, tas över av kriminella grupperingar, ofta under drastiska former. Enligt IMF har Ryssland den svagaste äganderätten bland länder på samma utvecklingsnivå

(jämförelsen innefattar bland annat BRIC-länderna och flera centraleuropeiska länder), som i sin tur genomsnittligt har ett lägre skydd för den privata äganderätten än västländerna.

Kapitalism/marknadsekonomi finns i dagens Ryssland men det är ett statskapitalistiskt system genom att en så stor del av de stora företagen inom olja, gas och vissa andra naturresurser under Putins tid har fått statliga ägare.

Putins utmaningar

Syftet under den här rubriken är att, utan särskild rangordning, ringa in några av de stora politiska utmaningar som Ryssland står inför de närmaste åren.

En katastrofal befolkningsutveckling. Den 1 januari 1992 var den ryska befolkningen över 148 miljoner, idag är den strax under 144 miljoner. På lite drygt 20 år har befolkningen *minskat* med 4 miljoner. Det finns pessimister som tror att Ryssland år 2050 har en befolkning på runt 100 miljoner.

Enligt IMF:s senaste rapport om Ryssland (2015) kommer den andel av totalbefolkningen som arbetar att sjunka trendmässigt de närmaste åren, från ca 60% idag till ca 57% 2020. Det bedöms att arbetskraften i Ryssland fn minskar med ca 1 miljon per år.

Det anses dessutom att befolkningsutvecklingen det senaste decenniet varit särskilt gynnsam ("demographic dividend") genom stora årskullar av kvinnor i fertil ålder, och stigande födelsetal per

kvinnor. Mot det står att antalet kvinnor/flickor idag i åldern 10-20 år är relativt sett lågt vilket antyder att antalet födda per år kommer snart att ligga lägre än vad som gällt hittills under 2000-talet. Det kan göra det svårt att de närmaste decennierna ändra på den dystra befolkningstrenden.

Den förväntade livslängden i Ryssland ligger enligt de senaste uppgifterna på 70 år, 65 år för män och 76 år för kvinnor. Det är en väsentlig förbättring mot de 65 år som gällde i början av 2000-talet. Men även 70 år är en extremt låg nivå för ett relativt högt utvecklat land. Det land i världen som 2012 låg på 40:de plats (Finland) hade en medellivslängd på 79 år. I samma mätning låg Sverige på plats 16 med 81 år.

Orsakerna till befolkningsminskningen är ett komplext samspel av låga födelsetal, höga dödstal av annat än ålder hos män som i sin tur beror på alkohol och droger, olyckor, våld, dödliga sjukdomar i tidig ålder, mindre utbyggd och tillgänglig sjukvård, resurssvaga sociala trygghetssystem, dålig eller otillräcklig mat på grund av fattigdom etc.

Ett särskilt allvarligt kapitel för Ryssland är alkoholmissbruket. Det är mycket omfattande och närmast inbyggt i rysk kultur. (Det sägs att en starkt bidragande orsak till att Gorbatsjov tvingades bort 1991 var att han som en av sina första åtgärder tog sig an alkoholproblemet och på det sättet gjorde sig "omöjlig" i den vanliga ryssens ögon. Efter det var det få som tyckte synd om Gorbatsjov, och hans politiska bas urholkades. Han är fortfarande ogillad av de flesta ryssar.) Den mest uppenbara orsaken till att ryssarna dricker mycket, förutom en stark dryckeskultur, är ett ytterligt lågt pris (en billig vodka kostar som två liter mjölk) och hög tillgänglighet. Det har enligt Economist gjorts försök att, som i Norden, höja priserna och kontrollera utbudet. "But as with many other things in Russia, corruption gets in the way: two thirds of hard liquor is produced illegally and sold untaxed." Det kan möjligen också finnas statsfinansiella skäl att upprätthålla en våldsam alkoholkonsumtion. Kristian Gerner berättar att under 1980-talet var skatten på alkohol högre i miljarder rubel än den totala inkomstskatten. På landsbygden stod vodkaförsäljningen för mer än halva livsmedelsförsörjningen. Dessa förhållanden finns inte kvar men det är sannolikt att en rysk finansminister även idag ser alkoholskatten som en stor intäktskälla.

En befolkningsutveckling som i Ryssland är förödande av många skäl. Det slår direkt på den relativa BNP-tillväxten. Men det har också negativa psykologiska effekter i samhället ungefär på samma sätt som stämningen i ett företag som måste reducera arbetsstyrkan försämras. Och det får handfasta konsekvenser på en mängd områden. Det har exempelvis visats att det ryska pensionssystemet, som är ett pay-as-you-go system typ svenska ATP där de som arbetar i dag med sina skatter också betalar de utgående pensionerna, inte kommer att kunna betala en anständig pension i framtiden. För det krävs att förhållandet mellan yrkesverksamma och pensionärer uppgår till omkring 3:1. I Ryssland idag är förhållandet 1,71 och kommer att sjunka till 1:1 runt 2020-2030 eftersom befolkningen ofrånkomligt åldras.

En sårbar ekonomi med dåliga framtidsutsikter. Enligt WTO består Rysslands export till över 70% av naturresurser, främst olja och gas men också gruvprodukter. Särskilt oljeexporten är problematisk. Priserna kan fluktuera dramatiskt, under det senaste året har det debiterade oljepriset för Ural (som är beteckningen för rysk olja) mer än halverats till fn under \$50 per fat. Det finns problem också i handelsmönstret. EU dominerar totalt, uppemot hälften av både den ryska exporten (46%) och

importen (43%) sker idag med Europa (vilket är en tankeväckande iakttagelse i tider av politiska motsättningar och ekonomiska sanktioner).

Det sätter fokus på sårbarheten. En odifferentierad ekonomi som den ryska med exporten dominerad av några få priskänsliga produkter är samhällsekonomiskt farlig, det är dagsläget för den ryska ekonomin med sjunkande oljeinkomster och underskott i statsbudgeten ett handfast bevis för. Men det är bara det kortsiktiga problemet. Om en stor del av industriproduktionen som i Ryssland sker i statliga företag, och har gjort det under lång tid, under decennier, och om etableringen av dessa företag skett på icke-kapitalistiska grunder (typ regionalpolitik), har det skapats en struktur som är sårbar i sig. Det finns exempelvis idag i Ryssland 314 så kallade "monogorods", städer som står och faller med ett enda stort företag, oftast med en enda produkt (som inte behöver vara naturresursbaserad men ofta är det). Regeringen tror enligt en ny studie att 94 av dessa hotas av nedläggning.

Den låga differentieringen leder också till andra sårbarheter. Kraftiga valutafall (och det har vi i Ryssland idag) brukar efter en tid leda till att exporten ökar, de egna produkterna blir helt enkelt billigare på världsmarknaden och säljer mer, och så småningom uppvärderas valutan. Den modellen fungerar inte för Ryssland. Om två-tredjedelar av exporten består av olja och gas finns det inte finns särskilt mycket annat att exportera, framförallt väldigt lite av avancerad teknologi som ger stora bidrag till tillväxten i ekonomin. Rysslands export av teknologi till västvärlden är försumbar. Till andra länder sker en viss högteknologiexport, särskilt av vapen men också av kärnreaktorer, flygplan mm.

Mot detta skall sägas att den ryska regeringen medvetet byggt upp buffertar i form av mycket stora statliga fonder, fn över \$400 miljarder, att användas vid stora inkomst- och tillväxsvängningar i ekonomin. Det utnyttjades 2009, och det används just nu, 2015, för att dämpa åtstramningen i ekonomin till följd av oljeprisfallet. Det anses också att Putin-regimen redan från början fört en ansvarsfull ekonomisk politik. Statsskulden är låg, och Ryssland har under hela 2000-talet haft en positiv bytesbalans, det vill säga överskott i utlandsaffärerna. Däremot har det privata kapitalflödet från utlandet varit negativt under nästan hela 2000-talet. Det senare är ett uttryck för sjunkande utländska direktinvesteringar, och privat kapitalutflöde från ryska investerare.

Det finns flera skäl till varför *framtidsutsikterna* för rysk ekonomi är dystra. Det starka beroendet av fossila bränslen för både export, statsfinansiering och BNP-tillväxt är ett skäl. Även om olja och gas under överskådlig tid kommer att användas, kommer en kombination av energisparåtgärder, förnyelsebar energi till konkurrenskraftiga priser, och effektivare utvinningsmetoder typ fracking sannolikt att dämpa efterfrågan och påverka lönsamheten i traditionell oljeutvinning, "pumpning", som är det som dominerar i Ryssland. Utvecklingen av frackingtekniken går idag så snabbt att break-even för många USA-producenter redan ligger under \$50 per fat. Det finns seriösa bedömare som hävdar att oljepriset till följd av nya utvinningstekniker aldrig mer kommer tillbaka till 100-dollarsnivån. Det skall ställas mot att den ryska statsbudgeten 2015 skulle ha krävt ett oljepris på \$105 för att balanseras. Rysslands framtidsutsikter vad gäller pumpad oljeproduktion framstår inte som särskilt ljusa med det vi idag vet om vad som är på gång i oljeutvinningen.

Ett andra skäl är att den ryska ekonomin under de senaste 20 åren har kännetecknats av, relativt sett, låga investeringar i industrin. Det gäller inte minst i ny teknologi. Det har visserligen under 2000-talet skapats statliga utvecklingsföretag med stort riskkapital för att investera i ny teknologi. Enligt de flesta bedömare i Väst är emellertid oddsen för framgång i sådana statsledda teknologisatsningar låg,

och sannolikheten för felinvesteringar hög. Det är samtidigt för tidigt att bedöma vad det får för resultat i form av nya företag och BNP-tillväxt.

Ett tredje skäl hänger samman med att småföretagssektorn spelar en jämförelsevis liten roll i rysk ekonomi. Bara ca 20% av Rysslands BNP produceras av småföretag, i Väst ligger motsvarande siffra närmare 50%, i Kina ännu högre. Det får negativa följder inte bara för tillväxten och dynamiken i ekonomin, utan också för jobbskapandet. Merparten av nyanställningarna i privat sektor kommer numera från småföretag.

Ett fjärde skäl är att de statliga företagen svarar för en stor, och växande andel av produktionen i rysk ekonomi. Det statliga ägandet i företagssektorn ökade från 30% till 50% under tioårsperioden 2003-2013. Att en så stor del av företagandet är statligt kan leda till crowding out-effekter för privata företag, särskilt de små företagen får svårt att konkurrera om kompetens, bank- och riskkapital etc. Till det kan läggas andra nackdelar om erfarenhetsmässigt gäller för statliga företag.

Ett femte – och långsiktigt avgörande – skäl till dystra framtidsutsikter är att entreprenörskap och innovation är outvecklad i rysk ekonomi. World Economic Forum (WEF), som kontinuerligt jämför olika länders konkurrenskraft, ger i sin senaste mätning Ryssland en mycket låg rating i "Innovation", till och med lägre än genomsnittet för övriga BRIC-länder, och naturligtvis väsentligt lägre än i västländerna (OECD) som är de som man i första hand konkurrerar med på världsmarknaden för teknologiskt avancerade produkter. Ryssland ligger sämre till än andra BRIC-länder också i tre andra avseenden i WEF-undersökningen – vad gäller "Financial market development", "Business sophistication", och, inte särskilt förvånande, "Institutions" (det vill säga sådant som en fungerande rättsstat, tydlig äganderätt etc.).

En stor och mäktig byråkrati. Den ryska statliga byråkratin är stor och mäktig, mycket större och mäktigare än motsvarande byråkratier i västs regeringskanslier och centrala myndigheter. Med byråkrat menas då en person som är statsanställd, alltså en person som får sin lön betald av skattemedel (en anställd i ett statligt bolag typ Gazprom som tjänar sina pengar på en marknad är således inte byråkrat). Mest intressant att studera i fallet Ryssland är givetvis de byråkrater som arbetar nära centralmakten, Kreml (=president- och regeringskanslierna), och också alla som finns i säkerhetsapparaten (FSB). Precis som i Sverige finns en mängd andra statsbyråkrater också i Ryssland, i försvaret, i myndigheterna, i rättssystemet etc. Det är inte dessa som jag diskuterar här i första hand även om det inte är betydelselöst politiskt hur många som, relativt sett, arbetar som statstjänstemän oavsett var.

Med den avgränsade definitionen av byråkrat verkar ett uttalande av Sovjetexperten Marshall Goldman, rimligt, han har sagt: "de ryska tjänstemännen har överlevt tsaren och sovjeterna; och de verkar fast beslutna att överleva också dagens reformförsök". Det är också mitt intryck av researchen att statsbyråkratin kring Kreml och säkerhetstjänsten stärkt sin ställning sedan Putin blev president, och att det har skett gradvis i meningen att byråkraterna idag, 2015, har ett starkare inflytande över politiken än år 2000. Det sägs, ofta med hänvisning till Putins bakgrund i säkerhetstjänsten, att just FSB:s högre tjänstemän har stärkt sin ställning, och att det är en slags revansch för att de förlorade det mesta av sitt inflytande under 1990-talet. Sovjettidens starka KGB har blivit Putin-regimens starka FSB. Vissa observatörer talar idag om Rysslands "härskartriangel" - byråkrati, säkerhetstjänst, storföretag. Eftersom storföretag i dagens Ryssland i väsentlig grad är liktydigt med stora statliga företag, som dessutom många gånger leds och delägs av fd byråkrater, blir följden att det är staten och statsintressena som kommer i första rummet. Det privata finns utanför maktriangeln.

Den andra sidan av en stark byråkrati är svaga formella politiska institutioner. Vladimir Ryzjkov, en av de mer framträdande ryska politikerna under Jeltsineran (bland annat talman i duman under senare delen av 1990-talet), nu ekonomiprofessor uttrycker sig så här:

"Stärkandet av den byråkratiska staten de senaste åren har inneburit en försvagning av moderna demokratiska institutioner. Som ett resultat av detta har Ryssland ingen maktindelning; ingen verklig pressfrihet; inga oberoende domstolar; ingen politisk konkurrens eller delaktighet; inget fungerande parlament och inga politiska partier; inga inflytelserika fackföreningar och inget starkt civilsamhälle; inga fungerande lokala myndigheter eller federalism; inte heller någon garanti för grundläggande politiska rättigheter."

Även om Ryzjkov är en medvetet förvrängande Putinkritiker ligger det en del i det han skriver. Statsbyråkrats växande makt i Ryssland efter år 2000 är ett faktum, och det betyder också att Ryssland fortsätter i en mer auktoritär riktning. Däri ligger den politiska utmaningen. Är det möjligt för Ryssland att fortsätta en utveckling mot mer av statsbyråkrati (och därmed mindre av demokrati enligt tidigare definition) och ändå kunna utveckla landet till ett konkurrenskraftigt samhälle som både kan tävla framgångsrikt med produkter och tjänster på den globala marknaden, och behålla kapital och kompetens inom landet? Den frågan återkommer jag till.

Det är uppenbart att mer byråkrati också möjliggör ökad korruption, det till och med uppmuntrar till korruption.

En mycket utbredd korrupktion. Anna Politkovskaja har i sin bok *Putins Ryssland* en fantastisk historia om sin väninna Tanja som på några år under det kaosartade 1990-talet med driftighet och affärskänsla gick från att vara utfattig hemarbetande hustru till en alkoholiserad man till att bli "oligark", i varje fall en mycket framgångsrik och förmögen affärskvinna.

De båda vännerna träffas på en presskonferens där Tanja uppträder, följande konversation följer:

" – Och varför pratade du om Putin i slutet av ditt anförande på presskonferensen? Du sa att du älskade och respekterade och litade på honom. Har dina »PR-konsulter« sagt åt dig att göra det? Det är förskräckligt osmakligt.

– Nejdå. Det är ett måste numera. Jag vet det utan hjälp av några »PR-konsulter«.

Tanja fortsatte:

– Om jag inte hade nämnt Putin skulle vår lokala FSB-agent dyka upp i min butik i morgon och förebrå mig för att jag inte uttalar mig som alla andra. Det är så vi affärsfolk har det i dag.

– Vad skulle det spela för roll om han dök upp och förebrådde dig?

– Ingen roll alls. Han skulle bara kräva en muta.

– För vad?

För att »glömma« det jag inte hade sagt.”

Enligt Transparency International är korruption ”när någon utnyttjar sin ställning för personlig vinning”. I konkret mening betyder det i första hand mutor/bestickning men kan också vara annan form av korruption som utpressning, nepotism/cronyism, beskyddarverksamhet och liknande.

Enligt Transparency Internationals Corruption Perceptions Index låg Ryssland vid senaste mätningen (2014) på plats 136 av de 175 länder som ingår. I nivå med länder som Nicaragua, Kazachstan, Ukraina och Angola. Ryssland var 2014 mer korrupt än andra BRIC-länder. Danmark låg på första plats. I en mätning från 2010 var Ryssland det mest korrupta landet bland världens 22 största och mest inflytelserika länder. Drygt hälften av de chefer för utländska företag som gjorde affärer i Ryssland och som deltog i undersökningen medgav att de regelbundet betalade mutor till höga och medelhöga chefer inom den ryska statsbyråkratin.

Vilket är skälet till att Ryssland är ett så korrupt samhälle? Vad gäller vardagskorruptionen i form av mutor/bestickning verkar de flesta bedömare överens om att det till stor del kan förklaras av byråkratins inblandning i ekonomin. En rysk affärsman har sagt att "alla tjänstemän som utfärdar tillstånd eller licenser har praktiskt taget en prislista hängande på väggen". Låga löner, att det är OK att ta mutor, "det gör alla", är säkerligen också orsaker. Economist berättar att en rysk affärsman stoppades för fortkörning på gatan i Moskva och polismannen visar en lapp där det står "30 000 rubel" (ca 4 000 kronor). ”

“He refused to pay and asked the policeman why he was being asked so much for a minor offence. The answer was that the policeman had bought a flat for his mother in Bulgaria and he now needed money to do it up, the businessmen said. Far from being a taboo subject, corruption is discussed openly by politicians, people and even the media—but it makes no difference.”

Den mer kvalificerade korruptionen i Ryssland är väsentligen av tre slag – politisk korruption, till exempel att högre politiker berikar sig själva, sina närmaste, eller medlemmar i en viss klan, korruption i rättsväsendet, respektive korruption bland högre byråkrater (av allt att döma mest inom FSB, säkerhetstjänsten). Det finns ingen enkel förklaring. Men en faktor som många bedömare menar är viktig är, det jag snuddat vid tidigare, att statens intressen så gott som "till varje pris" går före den enskilda individens intressen. En del av den rättsröta som vissa åklagare och domare står för kan ha den förklaringen, de kan ha utnämnts just för att de är kända för att alltid ta statens eller Kremis parti. Det var uppenbart när privatägda Yukos togs över av staten 2004. Till det kommer att den privata äganderätten inte är fullt ut skyddad, liksom att det inte finns en fri, granskande press och en politisk opposition som har full insyn och kan arbeta fritt.

Korruption är som sagt också epidemisk, den sprider sig, "när du berikar dig gör också jag det". Det gäller inte minst när korruptionen finns i samhällstoppen, i Kreml. Den politiska korruptionen har spridit sig till regionerna. Stephen Kotkin skriver nyligen i Foreign Affairs att Ryssland i dag är "astonishingly corrupt". Och han fortsätter:

“Not only the bullying central authorities in Moscow but regional state bodies, too, have been systematically criminalizing revenue streams, while giant swaths of territory lack basic public services and local vigilante groups proliferate. Across the country, officials who have purchased their positions

for hefty sums team up with organized crime syndicates and use friendly prosecutors and judges to extort and expropriate rivals.”

Stora sociala problem och brister i infrastrukturen. OECD:s Better life index ger en möjlighet att förstå var Ryssland har sina största sociala problem relativt andra länder. Det är en studie där olika sociala och ekonomiska förhållanden mäts i å ena sidan OECD-länderna (=västländerna) och andra sidan Ryssland. Det handlar om sådant som inkomst, utbildning, boende, hälsa, säkerhet, demokrati (“civic engagement”) etc., tillsammans 11 olika mätområden. Grafen på nästa sida visar resultatet. Dels i form av en rangordning av OECD-länderna från bäst till sämst, dels med Rysslands resultat (fylld stapel). För jämförelse har jag också lagt in Sverige (streckad stapel).

Att döma av grafen finns det åtminstone tre stora politiska utmaningar för Ryssland.

Hälsoläget i landet är mycket dåligt jämfört med hur det ser ut i Väst. Ett allmänt uttryck för det är den låga förväntade livslängden (70 år), 10 år lägre än för genomsnittet av OECD. Det är också ett rekordstort gap mellan männens förväntade livslängd på 65 år, och kvinnans 76 år. Det understryker att hälsoläget är särskilt allvarligt för män.

Den egenupplevda hälsan är också dålig, bara 37% av ryssarna tycker att deras hälsoläge är gott, det är en mycket låg siffra jämfört med OECD-länderna som genomsnitt (68%). Med andra ord tycker två av tre ryssar att deras hälsa är dålig.

Tre faktorer kan man vara ganska säker på påverkar det relativa hälsoläget. Att många ryssar har mycket låga inkomster är det första. Ryssland är ett av de länder som har störst gap mellan de mycket rika och de fattiga. Enligt Världsbanken är ca 15% av ryssarna idag fattiga. Ett rimligt antagande är att de fattiga har hårda arbeten, äter dålig mat eller för lite, motioner inte, har inte råd att gå till doktorn etc. Allt för mycket vodkaRickande är en andra faktor (som av allt att döma inte bara gäller för fattiga ryssar). En tredje är otillräcklig sjukvård. Ryssland satsar långt från lika mycket på sjukvård som OECD-länderna. Enligt Världsbanken kostade den ryska sjukvården 2013 6,5% av BNP. Det skall ställas mot OECD-genomsnittet samma år på 10% (exklusive USA som har 17,1%). Sveriges sjukvård kostade 2013 9,7% av BNP.

Boendet är undermåligt. Enligt OECD: mätningar är antalet rum per person i Ryssland (0,9) det lägsta av alla länder i undersökningen. Genomsnittet för OECD är 1,8 rum per person. Tillgång till toalett inne (“private access to an indoor flushing toilet”) har bara lite drygt 8 av 10 ryssar att jämföra med nästan alla (97,6%) människor i OECD-länderna.

Mot det står att ryssen i gemen betalar väldigt lite för sitt boende, 11% av den disponibla inkomsten (att jämföra med OECD-genomsnittet på 18%).

De låga kostnaderna för boendet antyder att det helt enkelt inte har investerats i nytt boende i den omfattning som har gjorts i västländerna, och därmed kan kostnaderna hållas på en låg nivå. Det kan också finnas en annan förklaring. I samband med Sovjetstatens sammanbrott och 1990-talets privatiseringar, överlämnades enligt uppgift statens bostadsbestånd till boendekooperativ. Det gjordes säkerligen till underpris, eller möjligen helt utan ersättning.

Hur är livet i Ryssland? (vs olika OECD-länder och Sverige)

Ryssland =hel stapel. Sverige=kryssad stapel; Källa: OECD

Environment

4.3

Civic engagement

2.1

Health

0.6

Life Satisfaction

4.7

Safety

6.5

Work-Life Balance

7.9

Housing

3.3

Income

1.3

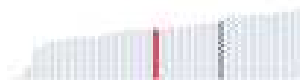
Jobs

6.3

Community

7.4

Education

6.2

OECD-länderna: Australien • Belgien • Chile • Danmark • Finland • Frankrike • Grekland • Irland • Israel • Italien • Island • Japan • Kanada • Luxemburg • Mexiko • Nederländerna • Norge • Nya Zeeland • Polen • Portugal • Schweiz • Slovakien • Slovenien • Spanien • Storbritannien • Sverige • Sydkorea • Tjeckien • Turkiet • Tyskland • Ungern • USA • Österrike. Ryssland är inte med (men har länge önskat det).

Säkerheten. Det framgår av Better life index att ryssen, relativt andra OECD-länder, är oroad för sin säkerhet. Det hänger inte samman med att en upplevd högre risk för att bli antastad eller rånad, den risken är lika stor i Ryssland som i ett genomsnittligt OECD-land. Det är istället den höga förekomsten av dödligt våld, och därmed en större förekomst av grovt våld i övrigt, som får ryssarna att känna sig mindre säkra än människorna i Väst. Antalet mord per 100 000 invånare är i Ryssland mer än tre gånger högre (13%) än i OECD-länderna (4%).

Att döma av Better life index-siffrorna finns det således, utöver det generella att Ryssland ligger på "undre halvan" på nästan alla områden som mäts, dessa tre ganska påträngande politiska utmaningar – hälsoläget i Ryssland måste drastiskt förbättras, det måste investeras i nytt boende i mycket stor omfattning, och det grova våldet får inte ligga kvar på dagens nivåer om ryssen i gemenskap skall känna sig lika säkra som människorna i Väst gör.

Till dessa sociala utmaningar kommer brister i infrastrukturen. Det är omvittnat att det ryska vägnätet är undermåligt ("vägeländet"). Det är också känt att vattenförsörjningen håller för dålig kvalitet. Bara två av tre ryssar är nöjda med vattenkvalitén. Genomsnittssiffran i OECD-länderna är 80%.

Dagsläget för Ryssland är en stor politisk utmaning i sig. För det första har det mesta gått fel ekonomiskt för landet det senaste året. Ryssland befinner sig fn i recession definierat som minskande BNP över ett antal kvartal. Tillväxten för 2015 blir -3,8% enligt Världsbankens senaste bedömning med en återhämtning till ett svagt plus 2016. Praktiskt betyder det att reallönerna sjunker och med det också handeln, kurvorna går "hand i hand", och ryssarna tar inte nya lån för att konsumera. Även företagsutlåningen har stagnerat.

Politiskt måste den sviktande ekonomin vara ett stort problem för presidenten och regeringen. Tittar man närmare på siffrorna som rör hur vanligt folk upplever situationen (lönerna, inflationen, nybilsregistreringarna, handelns försäljningssiffror etc.) kan man se att det har varit en försämrad utveckling långt innan det drastiska oljeprisfallet hösten 2014. Sedan 2012, året då Putin tillträdde sin tredje presidentperiod, har mycket i ekonomin gått åt fel håll. Att utsikterna för en snabb återfjädring av rysk ekonomi inte är särskilt ljusa gör inte det politiska problemet mindre.

För det andra har Rysslands annektering av Krim och den militära inblandningen i östra Ukraina lett till ekonomiska sanktioner från EU och USA som politiskt måste hanteras. I det korta perspektivet har, som jag har nämnt, Ryssland ekonomiska buffertar i form av statliga fonder som kan användas för att till exempel balansera statsbudgeten som går med underskott de närmaste åren. Men ett av de akuta problem med koppling till sanktionerna som måste lösas är tillgången till valuta för att återbetala de stora utlandslån i dollar som förfaller under hösten 2015. Sanktionerna har medfört att valutareserven i dollar sjunker samman i snabb takt.

En ytterligare faktor med koppling till konflikten i Ukraina är ökade kostnader för militären och säkerhetsapparaten. Den statliga budgeten för 2015 har enligt Världsbanken totala utgifter motsvarande 21% av BNP. Av dessa utgifter går 7% till "National Defence and Security". Det är en mycket hög siffra internationellt sett, och den har av allt att döma ökat kraftigt. Enligt SIPRI hade Ryssland militärutgifter 2014 motsvarande 4,5% av BNP (ungefär samma nivå som USA). Budgetsiffran för 2015, 7%, antyder drastiskt ökade utgifter för militären och/eller för "Security".

Alla dessa sex områden – den dystra demografien, oljeekonomin, byråkratins storlek och politiska inflytande, korrruptionen, de sociala problemen och underinvesteringarna i infrastrukturen, liksom de akuta problemen för rysk ekonomi – är väldiga politiska utmaningar. Min tes är att tillsammans är de så stora åtaganden att Rysslands politiker mycket snart, säg inom de närmaste tio åren, måste göra ett vägval – antingen i linje med tidigare omsvingningar i rysk historia välja en Sonderweg, bort från Europa. Det betyder i praktiken mera av auktoritärt styre, men inte i linje med den utveckling som varit särskilt tydlig efter 2012 med mer av repression. Det måste snarare bli en återgång, mer av hur det såg ut under Putins första presidentperiod, och framförallt måste rättssäkerheten bli bättre. Eller också en svängning tillbaka mot Europa, demokrati, rättsstat och liberala friheter.

Den frågan skall jag nu spekulera lite kring. För något annat än spekulering kan det givetvis inte bli.

Vad kommer att hända med Ryssland? Ett spekulativt resonemang.

Anna Politkovskaja gör i *Putins Ryssland* en sammanfattning av vad som hänt med Ryssland och ryssarna från det att Sovjetsamhället gick i graven 1991, och fram till 2004, det var då boken kom ut.

”Förändringarna som skett efter sovjetperiodens slut har varit just trefaldiga. Den första var den personliga omvälvning vi genomgick (givetvis parallellt med samhällsomvälvningen) vid Sovjetunionens sammanbrott och under Boris Jeltsins regim då allt försvann på ett ögonblick: ideologin, den billiga korven, pengarna och vissheten att det någonstans i Kreml satt en »Storpappa«, och även om han var elak och despotisk hade han åtminstone ansvaret för oss.

Den andra förändringen inträdde i och med skuldskrisen 1998. Många av oss hade lyckats tjäna lite slantar åren efter 1991 då marknadsekonomin faktiskt infördes och en medelklass höll på att uppstå – en *rysk* medelklass, föga lik den västerländska men likafullt en medelklass, ett stöd för demokratin och den fria marknaden – och plötsligt, över en natt, hade alltsammans försvunnit i rök och damm.

Man fick börja om från början igen, men vid det laget var många människor så trötta på den dagliga kampen för tillvaron att de inte orkade resa sig utan sjönk till botten.

Den tredje förändringen har skett under Putin, då vi kommit in i ett nytt skede av kapitalism med påtagliga neosovjetiska drag. Den ekonomiska modellen i vår andre ryske presidents era är en egenartad hybrid av fri marknad, dogmatik och diverse smått och gott, en modell där sovjetisk ideologi har ställts i det privata storkapitalets tjänst. Det är ett samhälle med ett skrämmande stort antal utblottade människor samtidigt som ett gammalt fenomen återuppstått: *nomenklaturan*, härskarelitén, den stora byråkratklass som fanns på sovjetsystemets tid. Det ekonomiska systemet må ha förändrats, men de som tillhör denna elit har anpassat sig. *Nomenklaturen* skulle nog vilja leva lika vidlyftigt som »de nya ryssarna«, affärselitén, men deras officiella löner är låga. Visserligen vill de inte återvända till sovjetsystemet, men inte heller det nya systemet är helt idealiskt för dem. Problemet är att det kräver lag och ordning (vilket samhället alltmer enträget kräver) och därför tvingas *nomenklaturan* ödsla tid på att försöka kringgå lag och ordning för att kunna berika sig.

Följden har blivit att Putins nygamla *nomenklatura* har drivit korruptionen till höjder som ingen ens kunde drömma om på kommunisternas eller Jeltsins tid. Den slukar nu de små och medelstora företagen – och därmed medelklassen. Den gör det möjligt för stor- och jätteföretagen, monopolen och de halvstatliga bolagen att utvecklas ohämmat. (Det innebär att dessa företag är *nomenklaturens* främsta mutkällor.) Det är dessa företag som genererar de största och mest stabila vinsterna inte bara för ägarna och direktörerna utan också för beskyddarna i den statliga förvaltningen. I Ryssland existerar ingen storföretagsamhet utan beskyddare – »kuratorer« – i den statliga förvaltningen. Det är missförhållanden som inte har något med marknaden att göra. Putin försöker vinna stöd hos »föredettingarna«, personer i ledande befattningar under sovjetregimen. Deras längtan tillbaka till den gamla goda tiden är så stark att den ideologi som stöttar den putinska kapitalismen alltmer kommit att likna den som var typisk för den värsta sovjetiska stagnationsperioden, Brezjnevs sista år i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet.”

Det är en resumé så god som någon. Men det är en starkt Putinkritisk bild. Och en bild som mängder av dagens västerländska Putinätare (Applebaum, Lucas, Bowder m fl) ganska säkert skulle kunna skriva under på.

Det intressanta är att en majoritet av ryssarna inte alls är lika kritiska. Jag förstår det. För det går att måla en helt annan bild av Putin-regimen. Den blir mycket ljusare.

- Människor i gemen har fått det väldigt mycket bättre materiellt under de senaste 15 åren. Men bättre också på annat sätt. Den vanliga medelklassryssen (och enligt Världsbankens definition var x% av befolkningen medelklass 2014) reser utomlands på semester, använder internet och sociala medier och betar sig i sitt vardagsliv i stort sett som vilken som helst västerlänning. Den förändringen har skett under Putin.
- Det har skapats ordning och reda i det ryska samhället. Eller uttryckt på annat sätt. Från första stund tog Putin-regimen tag i det kaos och den anarki som rådde under Boris Jeltsins 1990-tal, och skapade ett mer ordnat samhälle, och – inte minst viktigt – utan det som ryssarna tyckte mest illa om av allt, nyrika oligarker.
- Ryssland har fått tillbaka en del av sin forna glans på världsscenen (medlem av G20, WTO etc.).
- Det har under Putinåren på det hela taget förts en vettig, balanserad och marknadsorienterad ekonomisk politik (med bland annat förenklat skattesystem, "flat tax" 13%, avregleringar av viktiga marknader, stora statliga buffertfonder etc.).

Visst, det politiska och ekonomiska utgångsläget år 2000 var utomordentligt dåligt när Putin tillträdde som president – "det kunde knappast bli värre" – och då kan det bara gå uppåt. Och att oljepriset mångfaldigats från \$20 till \$100 på tio år, har givetvis hjälpt till. Ändå framstår, tycker jag, det Putin-regimen gjort under sina 15 år som anmärkningsvärt lyckat. Det tycker uppenbarligen också de allra flesta ryssarna enligt opinionsmätningarna. Vladimir Putin får långt högre godkännande av de egna medborgarna än vad någonsin en Clinton eller Reinfeldt som bäst kunde visa upp.

Jag har sett Putin i TV-utfrågningar av västjournalister och han framstår för mig som lika sakkunnig, verbal och öppen som vilken västledare som helst skulle ha gjort i motsvarande situation. Efter en 2 timmars TV-sänd presskonferens med Putin vid den så kallade Valdaj-konferensen i oktober 2014 där utländska journalister, akademiker och diplomater ställde frågor, gjorde jag följande anteckningar om Putin: (1) Stor detaljkunskap i så gott som alla frågor, aldrig svaret skyldig, (2) Känsломässig, närmast passionerad, i sina reaktioner och kommentarer, (3) Starkt kritisk mot USA, känner sig, verkar det som, personligen kränkt samt (4) Realpolitiker, inte ideolog, är beredd att samarbeta med vem som helst.

Jag är inte kritiklös i min analys av Putin-regimen. Eller av Vladimir Putin själv. Men den bild som man får i västmedia blir i mina ögon allt mindre sann ju mer jag läser och försöker förstå. Putin framställs i västs tidningar, TV och böcker ofta som en dubiös figur med halvkriminellt förflutet som annekterar andra länders territorium, som ordnar omåttligt kostsamma event typ Sochi OS och fotbolls VM, som driver Ryssland i en mer och mer auktoritär, kanske till och med totalitär, riktning och som i övrigt mest sysslar med att berika sig själv och sina forna FSB-kollegor.

Den bilden har säkert inslag som är riktiga. Men den är, det har jag blivit mer och mer övertygad om, snedvriden och ofullständig, och – som sagt – det är inte den bild som en stor majoritet av ryssarna har av sin president.

Det senare är inte oväsentligt. Putins politiska plattform är av allt att döma stabil i dagsläget. Men det kan ändras med de sämre tiderna. Reallönerna kommer att sjunka under några år. Den privata konsumtionen kommer att minska. Det blir inte alls lika mycket utlandsresor som tidigare eftersom

rubelfallet har gjort allt utländskt dramatiskt mycket dyrare etc. Putin-regimen, och givetvis Putin själv, kommer att ifrågasättas på ett nytt sätt av ryssarna, och de politiska frihetsgraderna kommer att minska.

Men krisen skapar också möjligheter att agera.

Under förutsättning att Ukraina-konflikten kan lösas med diplomati, kanske genom en bred överenskommelse med EU och USA, och därmed sanktionerna tas bort, kan jag tänka mig fyra scenarios för Ryssland i tidsperspektivet 10-15 år.

1. Ryssland fortsätter som hittills
2. Putin-regimen kastas ut
3. Ryssland väljer en Sonderweg ("Rättssäker autokrati")
4. Ryssland väljer Europa, blir en demokrati

De två första alternativen lämnar jag därhän. Min slutsats på den första punkten – Ryssland fortsätter som hittills – har jag redan redovisat, det är helt enkelt omöjligt att fortsätta som hittills om målet är att Ryssland och ryssarna skall kunna behålla den relativa levnadsnivå man har idag. Statsvetaren Vladimir Gelman, professor i St. Petersburg, menar att Ryssland på senare tid har hamnat i en institutionell fälla, en jämviktssituation som är ineffektiv (han skrev det före oljeprisfallet och den nuvarande ekonomiska nedgången). Jag tror att han har helt rätt. Den ryska Putin II-modellen för rysk ekonomi är bara synbarligen i balans och inte långsiktigt ekonomiskt effektiv. De politiska utmaningarna – befolkningsutvecklingen, ekonomin, byråkratin, korruptionen, de sociala problemen och det korta perspektivets problem med oljepriset, sanktionerna och annat (som skulle kunna vara politiska protester i takt med att de liberala friheterna inskränks) – är tillsammans av en sådan dignitet att det måste till något politiskt annorlunda än det som är dagens modell. Eller uttryckt på annat sätt, det behövs ett politiskt paradigmskifte, en reviderad politisk modell, för att Ryssland inte bara skall kunna behålla dagens levnadsstandard relativt andra länder, utan förbättra den.

Alternativ 2 – Putin kastas ut – lämnar jag också utan vidare kommentar helt enkelt eftersom det är ett idémässigt ointressant alternativ, lite av "den dagen den sorgen". Däremot är jag inte naiv nog för att tro att det inte skulle kunna inträffa. En autokratisk regim löper mycket större risk för oväntade radikala förändringar i det politiska styret än en demokrati, allt annat lika. Och dessutom finns det gott om historiska exempel på oväntade politiska förändringar i Ryssland (typ Sovjetstatens upplösning julen 1991). Economist talar om att Ryssland politiskt har "a glass-like quality", landets styre är fragilt.

Ryssland väljer en Sonderweg

Det finns ett antal skäl till varför Ryssland möjligen försöker, och har förutsättningar att lyckas, mejsla ut en egen väg skild från västerländsk demokrati, och som i avgörande grad också skiljer sig från dagens regim.

Det första är att Rysslands historia berättar, som vi sett, att det då och då funnits starka krafter som velat gå en Sonderweg, bort från strävan att bli en likvärdig medlem av den europeiska kulturen mot något eget, något slaviskt och ortodoxt som inte är demokrati i vår mening.

Det andra är att dessa strävanden finns just nu i Ryssland. Dels till följd av att Putin-regimen politiskt kommit i konflikt med Väst, och att Putin själv av allt att döma låst sig i en starkt västkritisk uppfattning, som tvingar fram en diskussion om alternativa politiska vägval. Dels genom att det finns vissa intellektuella, ofta med stark konservativ framtoning, som vill att Ryssland väljer bort det ”dekadenta” Europa. Alexander Dugin är den mest kände förespråkaren. Han vill ha ett Eurasia med Ryssland som ledare (som emellertid inte betyder mer än, förutom Ryssland, Kazakstan och Turkiet).

Det tredje skälet, och det är det starkaste, är att det finns framgångsrika autokratiska regimer. Ett exempel är Kina som lyckats på den globala marknaden under ett auktoritärt politiskt styre. Det är dessutom ett grannland. Ett annat exempel är Singapore, en slags autokratins Rolls Royce, som under årtionden i praktiken styrts av en person, Lee Kuan Yew, och hans familj. Och Chile, Sydamerikas idag starkaste ekonomi och nu en demokrati, utvecklades till ekonomisk framgång under ett autokratiskt styre, Pinochet-regimen, som Väst avskydde i nästan lika hög grad som vi idag avskyr Putin-regimen.

Utgångspunkten för en egen samhällsmodell med realistiska förutsättningar att lyckas måste vara ekonomin, att landet med den modellen har förutsättningar att bygga en ekonomi som kan konkurrera på världsmarknaden med sina produkter. Med andra ord, att bryta det institutionella ineffektiva jämviktsläge som Gelman pratar om. Det är detsamma som att, lite förenklat, fråga sig – kan ett autokratiskt Ryssland bli världens mest framgångsrika leverantör av naturresurser, och förädlade naturresurser? Det finns i inget annat alternativ. Ett autokratiskt, västavskärmat Ryssland, som i praktiken kommer att vara starkt präglad av den konservativa ortodoxa kyrkan, kan inte bli ett framtidsland för högteknologi och dynamiskt entreprenörskap som säljer sina produkter på världens mest krävande marknader. Den vägen är ganska säkert stängd för varje autokratiskt styre.

Forskningen verkar entydig på den punkten, högkreativa människor vill ha öppna, multikulturella och toleranta miljöer. Ekonomen Richard Florida analyserar städer och regioner efter sin så kallade "tre t"-skala, i vilken utsträckning städerna/regionerna har "technology, talent and tolerance". Det är dessa tre storheter menar han som i framtiden drar till sig den kreativa klassen, och därmed skapar grunden för högteknologisk ekonomisk tillväxt. Rysslands städer och regioner under ett autokratiskt styre skulle inte komma högt efter den rankingen. Även om de stora statliga satsningarna på högteknologi skulle komma att lyckas, är det troligt att Ryssland skulle komma att falla på de två andra punkterna. De exceptionella talangerna, de som skulle kunna skapa ett ryskt Apple eller Microsoft skulle söka sig till friare länder, och den nödvändiga toleransen skulle saknas.

Hur skulle ett reviderat autokratiskt styre i Ryssland kunna se ut? Ja, jag tycker att man ganska väl kan se konturerna av ett sådant system. Det måste framförallt bli ett mer rättssäkert Ryssland (som är skälet till att jag kallar alternativet "Rättssäker autokrati"). Skälet är att utan rättssäkerhet fungerar inte marknadsekonomin optimalt, och därmed kan inte grundkriteriet, en globalt konkurrenskraftig ekonomi, uppfyllas.

Mera precis skulle jag – om jag vore Putin – använda hela min politiska prestige och makt för att stegvis göra följande:

Jag skulle i första steget, det absolut mest avgörande, se till att åklagarväsendet och domstolarna fungerade oväldigt. Det förefaller inte som en omöjlig uppgift. Svenska UD skriver i sin senaste rapport (2011) om rättsläget i Ryssland så här:

"Ryssland är ännu inte en fullt ut fungerande rättsstat... Problemet ligger inte främst i själva lagstiftningen, utan i den bristande efterlevnaden av utredningsorgan, åklagare och domstolar, som fortsätter att präglas av ett tungt sovjetiskt arv.

Strukturella svagheter karakteriserar det ryska domstolsväsendet. De senaste åren har stora satsningar gjorts på domstolarna ifråga om lokaler och teknik, i synnerhet i storstäderna. Domarna förblir dock en förhållandevis lågavlönad yrkeskategori med hög arbetsbelastning. Detta gör domarna till en utsatt grupp för otillbörlig yttre påverkan. Instruktioner till domare om hur de ska döma i individuella fall från politiska makthavare – så kallad telefonrättvisa – är också ett utbrett fenomen.

En traditionell solidaritet bland domarna med åklagarsidan och en begränsad tillämpning av oskyldighetspresumtionen leder till att andelen friande domar är mycket låg, runt en procent. Andelen friande domar är något högre i juryrättegångar, cirka fyra procent, men juryrättegångar är sällsynta och deras jurisdiktionsområde begränsat. Sedan december 2008 är juryrättegångar förbjudna i rättegångar om terrorism, högförräderi eller spioneri."

Problemen som listas i UD-rapporten förefaller inte oöverkomliga för en medveten och kraftfull ledning i Kreml som bestämt sig för att Ryssland skall bli en rättsstat fullt ut.

Jag skulle särskilt bevaka att åklagare och domstolar hanterade den privata äganderätten oväldigt, en annan grundförutsättning för en väl fungerande kapitalism. Jag skulle i övrigt på allt sätt fortsätta att

underlätta för marknaden, till exempel genom fortsatta avregleringar (som inte bara är bra för marknaden utan också minskar utrymmet för byråkraternas korrupktion), genom liberaliserad lagstiftning för utländskt ägande, genom att släppa in utländska banker för att få det finansiella systemet att fungera bättre etc.

I det andra steget skulle jag se till att den politiska oppositionen fick något större spelplan, och att det inkluderade en något större frihet för media, dock utan att därmed hamna ens i närheten av en parlamentarisk demokrati i västerländsk mening. Konkret skulle det kunna betyda att politisk opposition och media fick ungefär den frihet de hade under Putins första år som president.

I kort sammanfattning skulle "Rättssäker autokrati" kunna se ut som i den markerade kolumnen i nedanstående tablå.

Västlig demokrati	<i>Gorbatjov</i> omkr 1990 ("glasnost")	<i>Jeltsin</i> 1990-talet	<i>Putin I</i> 2000-2008	<i>Putin II</i> efter 2012 [=fortsätta som hittills]	"Rättssäker autokrati"
<i>Liberala friheter</i> -yttrandefrihet -pressfrihet -religionsfrihet -mötesfrihet	Ja Ja Ja Ja	Ja Ja Ja Ja	Ja Ja? Ja? Ja?	Ja? Mycket svag Oklar Svag	Vissa lättnader (vs Putin II)
<i>Politiskt system med fria val</i>	Nej	Ja?	Ja?	Svagt	Vissa lättnader
<i>Rättsstat grundat på likhet inför lagen</i>	Nej	Tveksamt	Nej	Nej	Ja
<i>Tydlig äganderätt till egendom</i>	Nej	Svag	Svag	Svag	Ja
<i>Kapitalism/marknadsekonomi</i>	Nej	Ja	Ja, men statsdominerat ägande	Ja, men statsdominerat ägande	Ja

Tablåen ger en del annan information. Vi kan se att Gorbatjovs glasnost i teorin innebar liberala friheter att säga och tycka vad man vill både för individen och i media. Men han ville behålla Sovjetstaten (därav "nej" på alla övriga kriterier). Sammanställningen visar också att Boris Jeltsin gjorde ett allvarligt försök att skapa en västerländsk demokrati av det sönderslitna Sovjetsamhället. Det tredje man kan se av tablåen är att det efter 2000 med tiden har skett en åtstramning av de liberala friheterna. Alla bedömare är överens om att efter de omfattande demonstrationerna inför dumavalet 2011 och presidentvalet 2012 har tumskruvarna dragits åt.

Är det realistiskt att tro att en Sonderweg för Ryssland efter ungefär de här konturerna skulle kunna bli verklighet? Möjligen. En sak som talar mot är Vladimir Putins omvittnade ointresse för politisk ideologi och idé. Förhållandet mellan Ryssland och Väst handlar inte, som under Sovjettiden och kalla kriget, om förträffligheten hos två olika samhällsystem. Sådant bryr sig Putin inte om. En fd medarbetare i presidentadministrationen, Glev Pavlovskij, säger i SvD-intervju nyligen att västvärlden missförstår hur Rysslands styrs. Det finns ingen strategi, Kreml tänker aldrig framåt, i stället hoppar man från kris till kris. "Det fungerar som en jazzorkester – ständig improvisation." Ett annat sätt att säga samma sak är att i Putins värld handlar allt om realpolitik, Ryssland kan samarbeta med vem som helst oavsett politisk färg, höger eller vänster gör ingen skillnad. Realpolitik är på många sätt en framgångsformel för en politiker. Men det är, som sagt, inte en självklarhet för en realpolitiker att tänka om den egna politiken i ideologiska och idémässiga termer. Det kommer Putin sannolikt inte att göra frivilligt.

Man kan hoppas att han tvingas till ett omtänkande. Det är inte omöjligt att den aktuella krisen kan åstadkomma det. Rysslands BNP faller just nu kraftigt, nästan minus 5% andra kvartalet, inflationen stiger och reallönerna sjunker, pessimismen ("consumer confidence") sprider sig, och folk blir försiktigare med sina pengar, bilförsäljningen i landet sjönk med 36% första halvåret i år. För de ca 20 miljoner fattiga som finns i dagens Ryssland (enligt Världsbanken) är det redan extremt svårt. Och nedgången i ekonomin kan bli långvarig, och djup.

Allt sammantaget kan det bli den nya kris som Putin-regimen behöver för att tvingas tänka nytt om den politiska modellen. Det är en missuppfattning att politiska ledare i en autokrati inte är känsliga för folkets vrede och politiska oppositionsytringar. Tvärtom visar statsvetenskaplig forskning att känsligheten är stor, kanske till och med större än i en västerländsk demokrati där media fungerar som en slags säkerhetsventiler vid politiskt övertryck i samhället. Känsligheten för vad medborgarna tycker gäller också för Putin, det har visat på en mängd olika sätt efter 2012.

Ryssland väljer Europa, blir en demokrati

Vladimir Ryzjkov skriver redan 2008:

"Om Ryssland verkligen ska moderniseras finns det inget alternativ till att inrätta moderna demokratiska institutioner och återupprätta yttrandefrihet, politisk pluralism och marknadsekonomi samt oberoende domstolar, parlamentarisk kontroll och ett aktivt politiskt liv. Endast om detta sker kan Ryssland åtnjuta stabilitet och välstånd."

Jag tror inte att Ryzjkov har rätt. Det går inte att ifrågasätta att vissa autokratiska regimer har skapat både stabilitet och välstånd för sina medborgare, och fortsätter att göra det. Men framförallt tror jag inte att Ryssland inom överblickbar framtid kommer att "välja Europa", bli en västerländsk demokrati i den mening som jag har definierat. Det finns flera skäl:

Historien talar emot. Med några få undantag av steg mot demokratisering – primärt Tsarryssland under Nikolaj II (1894-1918), Sovjetunionen under Gorbatsjov och Ryssland under Boris Jeltsin – har landet alltid varit auktoritärt styrt. Stephen Cohen, Princeton-historiker och kritisk mot den allmänna Rysslandsbilden i Väst och demoniseringen av Putin, skriver apropå landets auktoritära traditioner: "Russia cannot jump out of its skin".

De flesta ryssar vill inte ha västerländsk demokrati. När Levada 2013 frågade vilken sorts demokrati Ryssland behöver tyckte bara var fjärde av de tillfrågade att västerländsk demokrati var något eftersträvansvärt. Över hälften tyckte i stället att Ryssland antingen bör ha en helt egen form av demokrati (34%) eller samma slags »demokrati« som fanns i Sovjetunionen (17%). Kniivilä skriver i sin bok *Putins folk*: "Själva ordet 'demokrati' verkar ha förlorat sin betydelse för många av dem jag träffade i Ryssland hösten 2013. 'Demokrati' hade man på 90-talet och dit vill man inte tillbaka, för då var det fattigt och eländigt. Nu är det i alla fall någon sorts ordning och reda i landet."

De flesta ryssar är, liksom ledningen i Kreml, idag starkt västkritiska. Det är knappast den bästa grogrunden för att införa västerländsk demokrati när majoriteten av ryssarna verkar vara övertygande om att det egentligen är Väst som ligger bakom många av Rysslands problem. Eller som Kniivilä sammanfattar bilden han fick vid intervjuerna: "Att västmakterna vill Ryssland illa är ett axiom för många av dem jag träffar. Helst skulle väl Väst se hela Ryssland försvinna från världskartan, gissar många."

Pådrivarna mot ett demokratiskt Ryssland är politiskt svagare än någonsin. Michail Chodorkovskij, oligarken som fick sitta nästan 10 år i fängelse för att han hade politiska ambitioner och retade upp Putin, beskriver de två viktigaste maktgrupperingarna i Ryssland på följande sätt:

"Den ena gruppen, som kan kallas för liberaler, vill skapa ett relativt demokratiskt och öppet samhälle. Jag skulle hellre kalla dem för 'anhängare av spel enligt reglerna', även om inte heller det är helt exakt. De vill givetvis också ha makten, men de är beredda att kämpa för den med politiska medel. De är framgångsrika personer, och därför är de inställda på riktig konkurrens. För dem är pengar en resurs, men aldrig anledningen till att de är i statens tjänst, eftersom de är övertygade om att de alltid lätt kan tjäna mer pengar än de behöver, och det har de rätt i.

Den andra gruppen, siloviki, är snarare 'anhängare av spel utan regler'. Det finns väldigt många av dem i militära och polisiära organ, men de är definitivt inte i majoritet. Och de finns i många andra kretsar också. De är osäkra personer som kompenserar sin osäkerhet med möjligheten att ta till våld. Just på grund av deras osäkerhet är makt, och i ännu högre grad pengar, något de dyrkar. Osäkerheten på den egna styrkan leder också till att de använder antidemokratiska våldsmetoder i såväl politiken som affärlivet."

Allt jag har läst om maktbalansen i dagens Ryssland, och särskilt efter 2012, pekar på att siloviki-gruppen har stärkt sin ställning i Kreml samtidigt som liberala och respekterade ekonomer som tidigare hade ledande befattningar i regeringen har försvunnit bort, och inte ersatts med nya liberaler och marknadsekonomer.

Till det kan läggas *de akuta politiska motsättningarna till följd av Ukraina-krisen* inte är den bästa politiska miljön för att införa västerländsk demokrati.

Min slutsats blir att det är ytterst osannolikt att det vägval som den ryska regimen tvingas göra någon gång de närmaste åren kommer att betyda västerländsk demokrati med fulla liberala friheter, rättssäkerhet, parlamentarisk demokrati med fria val och med en väl fungerande marknadsekonomi som motor i ekonomin.

Och vad händer då?

Ja, faran är att Putin-regimen (eller någon annan autokrat som har kastat ut Putin) väljer den enklaste vägen, att fortsätta som hittills. Det riskerar att bli ett än mer odemokratiskt samhälle. Och om inte oljepriset än en gång stiger över \$100 och blir kvar på den nivån, får Ryssland en stagnerande ekonomi, lägre levnadsstandard, mindre offentlig välfärd, minskande befolkning, ökad korruption etc. Det alternativet kan ingen önska sig.

Så min slutsats blir att det bästa vore om Putin-regimen sätter sig ner och "tänker till", och kommer till slutsatsen att man de närmaste 5-10 åren skall använda all politisk kraft till väsentligen två saker – att se till att Ryssland blir en rättsstat i västerländsk mening respektive att göra allt för att Rysslands ekonomi kan baseras på en supereffektiv kapitalism (som till exempel måste betyda privatisering av den statliga företagssektorn). En stark man vid rodret, en hel del homofobi och socialkonservatism och andra samhällliga uttryck för en stark ortodox kyrka, inte särskilt stora friheter för media, en viss kontrollapparat för att hålla koll på "dissidenter", en politisk opposition som inte har full frihet, och ett parlament som i allt väsentligt gör som presidenten säger, är priset ryssen får betala.

Det är det jag menar med "rättssäker autokrati". Det skulle vara en Sonderweg för Ryssland som givet rysk kultur och historia har förutsättningar att lyckas. Och vad mera är, på sikt skulle ganska säkert ett sådant rättssäkert autokratiskt styre bli mer demokratiskt med liberala friheter, parlamentarisk demokrati och mänskliga rättigheter.

Det som skulle bli kvar är "den starke mannen" högst upp. Men så vill ju ryssarna ha det.

